

2011 [cit. 2020-02-10]. Available from: <https://pooh.cz/2011/10/09/facebook-doplnil-moznost-strojoveho-prekladu-prispevku/>. **17.** Livni E. A US court rejected Google Translate as a means of providing consent to a cop [online]. QUARTZ, 2018 [cit. 2020-02-10]. Available from: <https://is.gd/hdoHol>. **18.** Case No. 17-40100-CM. In the United States District Court for the District of Kansas [online]. 4th June 2018. [cit. 2020-02-10]. Available from: https://ecf.ksd.uscourts.gov/cgi-bin/show_public_doc?2017cr40100-24. **19.** Hern A. Facebook translates 'good morning' into 'attack them', leading to arrest [online]. Guardian News & Media Limited, 2017 [cit. 2020-02-10]. Available from: <https://www.theguardian.com/technology/2017/oct/24/facebook-palestine-israel-translates-good-morning-attack-them-arrest>. **20.** Berger Y. Israel Arrests Palestinian Because Facebook Translated 'Good Morning' to 'Attack Them' [online]. Haaretz Daily Newspaper Ltd. 2017 [cit. 2020-02-10]. Available from: <https://is.gd/s9Ad6G>. **21.** Fussell S. Palestinian Man Arrested After Facebook Auto-Translates 'Good Morning' as 'Attack Them' [online]. G/O Media Inc. 2017 [cit. 2020-02-10]. Available from: <https://gizmodo.com/palestinian-man-arrested-after-facebook-auto-translates-1819782902>. **22.** Oded Y. Kapara on You? How Netanyahu Congratulating Israel's Eurovision Winner Turned Into a Digital Insult [online]. Haaretz Daily Newspaper Ltd. 2017 [cit. 2020-02-10]. Available from: <https://www.haaretz.com/israel-news/netanyahu-congratulates-eurovision-winner-then-auto-translate-kicked-1.6077485>.

Сергій Фокін

м. Київ, Україна

Ономасіологічні словники як зняряддя перекладача: пріва між теорією і практикою

Current lexicographic practice is mainly focused on bilingual and monolingual explanatory dictionaries, which are semasiological by their nature. In contrast, onomasiological dictionaries, aimed at searching means of expression for a certain meaning, are scarcely represented among lexicographic resources. The latter are commonly compiled in form of inverted dictionaries and thesauri; onomasiological dictionaries in the strict sense, based on classificatory synoptic schemes, are rare. The few onomasiological dictionaries deal mainly with lexical units of a certain language, while there is an objective need of their usage in the practice of translation and other domains; the level covered by modern onomasiological dictionaries should also be extended from lexical to phraseological and even grammar levels.

Keywords: lexicography, onomasiology, macrostructure, synoptic scheme, phraseology

Якщо не одвічною, то, принаймні, дуже давньою спокусою мислителів було полювання за влучним словом. І якщо окремі класики, такі як Коракас, Горгій, Цицерон, давали практичні поради щодо того, як навчитися ліпше висловлюватися, інші складали спеціальні словники, щоб за словом можна було у буквальному сенсі полізти до кишені. Звичайно, слово – це і дар, і знаряддя праці, і зброя, і кожен бодай раз у житті прагнув досягти вершин досконалості у його влучному використанні.

Безумовно, сьогодні під словником розуміють переважно книгу або комп'ютерну програму, за допомогою якої можна знайти тлумачення слова або його переклад. При цьому для багатьох стане буквально журденівським відкриттям той факт, що такі словники, а саме, спрямовані на тлумачення значення тією або іншою мовою, називаються семасіологічними. Нині видана і опублікована колосальна кількість словників такого типу, однак практично жоден з них не містить визначника «семасіологічний». Подібно до того, як для мольєрівського Журдена стало справжнім одкровенням пізнання поняття прози у протиставленні до поезії, пересічні користувачі словників у певний час з подивом дізнаються, що словники, які вони використовували все життя, називаються семасіологічними у протиставленні до ономасіологічних, більш раритетних. У семасіологічних словниках надається тлумачення або переклад лексичних одиниць, і вони дуже потрібні на рецептивній стадії перекладу. Ономасіологічні словники (від грецької *ὄνομα* – «ім'я», «назва») мають протилежну функцію, у порівнянні з семасіологічними, і вона полягає у пошуку слова за його значенням. Отже, за своїм призначенням ономасіологічні словники справді допомагають переходити від уяви, думки, ідеї до необхідного мовного засобу, що дуже важливо на продуктивній стадії перекладу.

Спроби полювання за словом шляхом створення ономасіологічних словників розпочалися з глибокої давнини, коли мислителі усвідомили необхідність розробки пошуку способів називання для тих чи інших речей, явищ. Одним з перших якщо не в сучасному розумінні ономасіологічних, однак, принаймні, тематичних словників уже в Давньому Римі стала праця Юлія Поллукса «Ономастикон», написаний приблизно у 170 р. н.е. Тим не менш, першим справді широко відомим ономасіологічним словником, який відносно повно охопив загальну лексику мови, у 1852 р. став «Тезаурус слів і словосполучень англійської мови» П.М. Роже, що складався з 15 000 лексичних одиниць, поділених на шість класів: «абстрактні відношення», «простір», «матерія», «інтелект», «воля/бажання», «почуття», які, у свою чергу, поділяються на підкласи, категорії і рубрики (у цілому їх

приблизно тисяча) [1]. У ХХ столітті на цій ниві особливо відзначився «Ідеологічний словник іспанської мови» Х. Касареса в 1942 р. [2], що містить 80 000 лексем. Тим не менш, ономасіологічні словники настільки мало відомі, що до їхньої допомоги перекладачі вдаються вже в зовсім поодиноких випадках, часто через брак відомостей про них.

Отже, мета статті – зробити огляд сучасних ономасіологічних паперових та електронних словників, охарактеризувати їхній потенціал для практики перекладу та окреслити перспективи їхнього розвитку у контексті сучасної комп'ютерної лексикографії.

Технологічна доба внесла свої корективи до галузі укладання словників. З одного боку, цьому сприяла наявність легкодоступних масивів даних: оцифровані скановані електронні словники відносно легко перетворювати у реляційні бази даних. І завдяки цьому стали можливими практично будь-які формальні операції з компонентами структури і макроструктури словника: перестановки, поєднання зв'язком, об'єднання баз даних декількох словників тощо. А це, в свою чергу, дозволило створити принципово нові лексикографічні об'єкти, приміром, інверсійні словники. В інверсійних словниках глоса передуює лемі, тобто, у них можна знаходити певну лексему за її дефініцією. До таких словників належать “One Look Reverse Dictionary” [3], “Dicionário Priberam da Língua Portuguesa” [4], “DIRAE” (“Dicionario Inverso de la Lengua Espanola”) [5], «Тлумачний словник української мови (СУМ)» [6]. Зазначені інверсійні словники за суттю є ономасіологічними, оскільки у них можна проводити пошук певної формальної одиниці за її змістом. Перетворення звичайного тлумачного комп'ютерного словника в інверсійний є надзвичайно простою маніпуляцією, що вирішується елементарною перестановкою в програмному коді ключа та значення. Тим не менш, далеко не всі тлумачні словники, що їх ми знаходимо в світовому інформаційному просторі, оснащені функцією інверсійного словника. Очевидно, розробники словників, якими часто є фахівці з інформатики, не в повній мірі усвідомлюють цінні напрями розвитку лексикографічних ресурсів та їхнього колосального потенціалу для розв'язання широкого кола як практичних, так і теоретичних проблем філології. З іншого боку, обізнаності з ономасіологічними словниками бракує і у філологічній спільноті: мало лексикографів займаються їх укладанням; не рясніють статтями, присвяченими саме ономасіологічним аспектам словникарства, збірки наукових праць, у тому числі й спеціалізовані у галузі лексикографії та прикладної лінгвістики.

Згадані інверсійні словники є найпростішим різновидом ономасіологічних словників. Однак їхня реалізація можлива тільки в

електронному форматі, адже в паперовому вигляді важко собі уявити словники, в статтях якого глоса передувала б лемі. Тому паперові ономасіологічні словники а пріорі мали складнішу структуру і ґрунтувалися на глибшій класифікації лексики. Основоположна в цій галузі праця «Ідеологічний словник іспанської мови» Х. Касареса [2] побудована саме за таким принципом: пошук необхідної лексеми в ній відбувається не за дефініцією, а за тематичною рубрикою. Основні тематичні рубрики розгалужуються на підрубрики, і в окремих випадках глибина ієрархії може сягати 11 або навіть більше рівнів, і саме за параметром глибини класифікації лексики згаданий іспанський вчений перевершив усіх відомих попередників. У 1995 році видано «Ідеографічний словник російської мови» О.С. Баранова [7], побудований за подібним принципом. Схеми, за якою слова у згаданих та інших подібних словниках класифікуються відповідно до тематичних рубрик, називаються синоптичними. Серед нинішніх словників ті, що ґрунтуються на синоптичній схемі, є справді раритетними.

У комп'ютерних словниках синоптична схема оформлюється у вигляді списків груп словникових статей (переважно це так звані випадючі списки в вікнах програми). Однак глибина класифікації на групи найчастіше обмежується одним-двома рівнями. Приміром, багатомовний словник паремій Інституту Сервантеса ("Refranero Multilingüe del Centro Virtual Cervantes") містить список з 240 тематичних категорій [8]. У десятимовному пареміологічно-фразеологічному словнику "AUTOFRAS" пошук статей ведеться за категоріями та підкатегоріями; аналогічно влаштований і восьмимовний словник фразеологічних синонімів «ІдеоФраз» (IdeoPhrase) [9]. В останньому наразі сто тематичних категорій, понад 2500 субкатегорій (укладання дворівневої синоптичної схеми відбувається автоматично, і з кожним оновленням бази даних словникових статей список категорій та субкатегорій оновлюється). Однак відомі електронні ономасіологічні словники не виходять за межі одно- або дворівневої класифікації, хоча деталізація ієрархічної синоптичної схеми могла б стати спокусливим викликом для сучасних програмістів, що працюють у галузі штучного інтелекту.

Не дивно, що саме фразеологічний рівень став об'єктом таких словників. Очевидно, розробники цілком усвідомлюють, що, хоча загальнолексичними ономасіологічними словниками користуватися набагато складніше, ніж семасіологічними, усе ж, як стверджують А. Памієс, М. Бальмач та Е.-М. Іньєста Мена, у галузі фразеології семасіологічні словники не такі явні суперники ономасіологічних, адже алфавітний пошук фразеологізмів не завжди спрацьовує з огляду на їхню широку варіативність [10, с. 207]. Окрім того, упорядники

словників рідко вживають малозрозумілий для потенційного користувача епітет «ономасіологічний», і в назву словника виносять не саме цю характеристику, а провідну функцію, приміром: «Словник фразеологічних синонімів» (упорядники – Коломієць Н.Ф., Регушевський Е.Ф. [11]), «Практичний англо-український словник фразеологічних синонімів» (авт.-уклад.: Береза Т.А., Коцюк Л.М., Кулинський О.С. [12]).

З-поміж ономасіологічних словників, окрім згаданих праць П.-М. Роже, Х. Касареса, О.О. Баранова, слід згадати ще деякі, на наш погляд, недооцінені як користувачами, так і філологічною спільнотою в цілому. Важливим зняряддям для перекладача є багатомовний словник паремій, розроблений Інститутом Сервантеса для двадцяти двох мов і доступний на його сторінці. Назвемо також десятимовний фразеологічний словник “AUTOFRAS”, в якому задіяна і українська мова [13], упорядкований А. Памієсом, Е.-М. Інєстою Менюю, А. Бальмач, О.М. Калустовою; онлайн словник фразеологічних синонімів на інтернетному порталі “Rozum” [14].

За рівнем складності будови проміжну ланку між словниками на основі синоптичних схем і простими інверсійними словниками займають різного роду тезауруси. У тезаурусах лексичні одиниці об'єднуються у групи за гіпо-гіперонімічними, меро-голонімічними та іншого роду зв'язками, і стартом пошуку є ключове слово, яке користувач може підібрати інтуїтивно. З огляду на їхню значну поширеність та відносно легкий і нестрогий принцип укладання детальніше тут на них не зупиняємося.

Як видно з загальної картини, ономасіологічні словники переважно охоплюють лексичний рівень мови, рідше – фразеологічний. При цьому поза увагою залишається граматика, а дарма. Скажімо, багато синтаксичних синонімів можуть бути об'єднані на підставі спільної функції. До прикладу, вираження тривалої дії в англійській мові може виражатися такими синтаксемами: Present Continuous “to be + Participle I”, “to keep + Participle I”, Present Perfect Continuous “to have been doing something”, прислівниками та прислівниковими виразами: “continuously”, “non-stop”, “on and on”, “all the time”. Докладніше принципи організації і перспективи синтаксичного ономасіологічного словника розглянути у попередній публікації [15].

Таким чином, ономасіологічні словники є потужним допоміжним зняряддям праці в усіх видах мовленнєвої діяльності для багатьох професій. Для роботи перекладача цінними є не лише двомовні і багатомовні, а й одномовні ономасіологічні словники, адже вони дозволяють розв'язувати широке коло питань продуктивної фази перекладу, у той час як на практиці вони використовуються рідко.

Причиною цього є низька популярність паперових ономасіологічних словників з огляду на складність їхньої макроструктури.

У комп'ютерній лексикографії укладати та використовувати ономасіологічні словники значно простіше, ніж на папері. Тим не менш, нерозвиненість ономасіологічних словників у сфері комп'ютерного словникарства обумовлена розривом між розвитком теоретичної думки у філологічних науках та практичними досягненнями у комп'ютерній лінгвістиці. Найпростіші види ономасіологічних словників: тезауруси, інверсійні словники розробляються дедалі частіше і з'являються в мережі Інтернет, у той самий час як практично немає розробок, спрямованих на створення електронних словників, побудованих на синоптичних класифікаційних схемах, які нині цілком можливо генерувати автоматично. Важливою прикладною задачею для розробників штучного інтелекту є автоматичне створення ієрархічної синоптичної схеми словника, поглиблення рівнів її ієрархії, обчислення оптимальної кількості рівнів залежно від типу словника. Майже не здійснюються спроби поєднання різномовних лексичних систем на підставі спільного семантичного опису, що становить безсумнівно надзвичайно перспективний напрямок розвитку комп'ютерної лексикографії, який зможе допомогти у розв'язанні низки практичних проблем перекладу. Перспективними напрямками є поширення розробок словників і на інші рівні, окрім лексичного, зокрема, на фразеологічний, граматичний, комунікативно-ситуативний.

Література

1. Roget P.M. Thesaurus of English Words And Phrases. 2011. [Електронний документ]. Режим доступу: <http://www.gutenberg.org/cache/epub/22/pg22-images.html>
2. Casares J. Diccionario ideológico de la lengua española. Barcelona: Editorial Gustavo Gili, S.A., 1994. 887 p.
3. One Look Reverse Dictionary. [Електронний документ]. Режим доступу: <https://www.onelook.com/reverse-dictionary.shtml>
4. Dicionario Priberam da Língua Portuguesa. [Електронний документ]. Режим доступу: <https://dicionario.priberam.org/>
5. DIRAE, Diccionario Inverso de la Real Academia Española. [Електронний документ]. Режим доступу: <http://dirae.es/>
6. Словник української мови (СУМ). Академічний тлумачний словник. [Електронний документ]. Режим доступу: <http://sum.in.ua/>
7. Баранов О.С. Идеографический словарь русского языка. М.: ЭТС, 1995. 820 с.
8. Refranero Multilingüe. [Електронний документ]. Режим доступу: <https://cvc.cervantes.es/lengua/refranero/Busqueda.aspx>
9. IdeoPhrase. Multilingual Dictionary of Phraseological Synonyms. [Електронний документ]. Режим доступу: <http://postup.zzz.com.ua/IdeoPhrase.html>
10. Pamies Bertrán A., Iñesta Mena E.M., Bálmaz M., Káloustova O.M. Multilingual Electronic Phraseological Dictionary "AUTOFRAS" *Tempus Language Toolbox*. Granada, 1998 (CD-version).
11. Регушевський Є.Ф., Коломієць М.П. Словник

фразеологічних синонімів. К.: Радянська школа, 1988. 200 с. **12.** Практичний англо-український словник фразеологічних синонімів». Авт.-уклад.: Береза Т.А., Коцок Л.М., Кулинський О.С. Львів : БаК, 2011. 400 с. **13.** Parnies A., Balmaciz M., Iñesta E.M. Criterios para una fraseología onomasiológica automatizada. *Léxico y Fraseología*. Granada, Método, 1998. P. 207-217. **14.** Словник фразеологічних синонімів. [Електронний документ]. Режим доступу: <http://www.rozum.org.ua/index.php?a=term&d=24&t=546>. **15.** Фокін С.Б. Електронний словник синтаксем: організація мікроструктури та перспективи застосування. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. VI(30), I: 184. P. 17-21.